

РАДОВАН М. МАРИНКОВИЋ

БОРБА ПРОТИВ ГРАДА У ДРАГАЧЕВУ

(Обичаји, обреди, веровања и мађијске радње)

По трајности припрема и начину извођења, масовности учесника и често неразјашњеним значењима, борба против града може се, сигурно, уврстити у најспектакуларније обичаје у Драгачеву.¹ Ово и стога што то и није обичај у класичном смислу, јер су његов нераскидив део бројне мађијске и обредне радње, које су последица народних веровања и празноверица, верних пратилаца битисања житеља Србије у прошлости. Ако се то зна, онда је и разумљиво што борба против града садржи у себи, не ретко, и елементе религиозног карактера.

Спада у групу економских обичаја, заправо обичаја уз послове (наравно, не ваља инсистирати, кад се говори о борби против града, на термину „обичај“ из разлога које смо навели), па је директно у функцији напора да се одржи егзистенција.

Дуго је борба против града била саставни део живљења народа Драгачева и Србије у целини. Од када постоји, тешко је казати. Јер, „о времену настанка народних обичаја не може се ништа рећи поуз-

дано, сем да су стари бар онолико колико је старо људско друштво. . . По свој прилици, порекло обичаја треба тражити у искуством стеченим навикама, које су, пошто су свима одговарале, усвајане од шире друштвене заједнице и на тај начин постајале неписани закони, односно животне регуле“.² Извесно је, међутим, да ближе временско одређивање појаве борбе против града треба везивати за почетке обраде земље и организовано припремање хране. Све друго водило би у несигурне претпоставке.

У нас још нико није целовитије писао о борби против града у Драгачеву. Чак је, колико је познато, мало свега онога што би указивало на њу и у литератури бар назначено. Својевремено је у „Чачанском гласу“ објављен краћи есеј са основним карактеристикама оваквих обрачуна са тајновитим силама природе,³ док је у часопису „Расковник“⁴ публиковано само неколико викалица против града.⁵ Професор Ника Стојић уврстио је две овакве викалице у другу свеску „Драгачевки“,⁶ док је Новак Живковић, у монографији „Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века“⁷ само указао на веровање да постоје људи који „воде“ облаке. Објављујући свој рад о божићним и ђурђевданским обичајима, у другој свесци Зборника радова Народног музеја у Чачку, Драгољуб Д. Јовашевић је поменуо и борбу против града у Драгачеву у казивању Кате Чекеревац из Котраже.⁸

На борбу против града скренула ми је пажњу моја мајка Борика Главоњић,⁹ која ми је описала више начина супротстављања натприродним силама које прете човеку уништавањем летине. Прва бележења викалица и свега онога што карактерише овај обичај у целини започео сам, више из радозналости, пре неколико година. Намера ми је најпре била да прсучим како су становници Горачћа, села у коме сам живео и радио, покушавали да зауставе облаке који доносе град. Током сусрета са људима и, још више, женама, поготову старијим, схватио сам да се ове мађијске и обредне радње, као и викалице, не могу посматрати изоловано, само у једном насељу. Многе жене су, удајући се у Горачиће, са родних огњишта, разумљиво, доносиле и бројне обичаје, обреде и начин извођења појединих мађијских радњи. Битних разлика у казивањима из више насеља није било, мада су се често средства за борбу против града разликовала. Зато сам, током 1972, и 1973. и делимично 1974. године походио и остала драгачевска села, не само она која тренутно територијално припадају општини Лучани.¹⁰ Такав метод записивања учљив је у овом раду. Наиме, највише казивача ипак је из Горачића. Њихова казивања сам

задржао и тамо где су истоветна са казивањима људи и жена из неких других села, јер ми се чинило да су аутентичнија, вероватно због тога што сам их раније чуо.

Забележио сам казивања више од 100 жена и људи. Бирао сам оне који су, заиста, имали шта да кажу. Међутим, за публикување сам, одбацујући варијанте, одабрао казивања 33 особе. Изузетно, задржао сам и варијанте које су по нечему карактеристичне или су толико различите да престају бити варијанте. Казивања нисам сређивао по сродности, већ по казивачима. А то су махом старији људи и жене, које су, иначе, знатно бројније. То су углавном они који су, беспомоћни, лично покушавали да зауставе градоносне облаке виком, обредним и мађијским радњама, или су најизворније запамтили поступке других. Само једно лице млађе је од 30 година. Троје их је између 30 и 40, осморо између 40 и 50, петоро између 50 и 60, осморо између 60 и 70, петоро између 70 и 80, а троје старије и од 80 година. Међу живима више нису Миленко Јовановић из Котраже и Јагода Јеринић из Горачића. Сви казивачи су веома разборити људи и добри познаваоци не само обичаја, већ и народног стваралаштва уопште. Свесни, ваљда, да је њихов поступак борбе против града већ изгубио свој основни смисао, они су, врло често, одбијали да помогну записивачу, напомињући да све то не вреди помена. Ипак, да њих није било, вероватно да не бисмо данас могли целовитије да говоримо о борби против града у Драгачеву.

Иначе, казивања речито сведоче да се у Драгачеву веровало, као уосталом и у другим нашим крајевима, да облаке са градом предводе некаква митска бића, демони или душе покојника који нису умрли природном смрћу.¹¹ Да би се спречила несрећа коју проузрокују градоносни облаци, настојало се, уз помоћ разних средстава, призивањем у помоћ и светаца, да се они или уплаше или умилостиве. Отуда у викалицама истицање чудеса кад се повицима брани летина, али и молећивост. Не ретко глас којим се казује викалица има обележје нарицања и јаука. Такви тонови, јарке боје одеће оних који изводе поједине радње, уз неартикулисане гласове осталих људи или животиња, пуцњи прангија и пушака, блесци муња и хујање облака које претходи граду, стварају у селима атмосферу страха.

Наши казивачи мало говоре о смислу појединих радњи које су извођене. Углавном ни сами не успевају да објасне то што су и сами чинили, а практично не схватају у потпуности ни значења викалица. Ни један од њих није могао да, рецимо, објасни улогу некакве девојке седмакиње, која се помиње у великом броју викалица. Зато

углавном истичу једино средства помоћу којих се настојало да се спречи несрећа што је са собом доноси град. То је и разумљиво, пошто је реч о појави која се у прастара времена није могла, од стране обичних људи, ни схватити ни објаснити. Узроци настанка градоносних облака били су непојмљива тајна, па није ни чудно што су казивачи, да би се супротставили злу, позивали у помоћ мистику и религију. Многе радње, обредне и мађијске, једноставно су преносене с колена на колена, па су, ако су и имале, губиле првобитна значења.

Посебну занимљивост представља подизање једног споменика у селу Зеокама, који, по замисли мештана, треба да буде борац против града. Овај невелики обелиск од пешчара налази се усамљен на Милојевића брду. Показује, на посебан начин, колико се дуго задржала обичајна и обредна борба против града у овом делу Србије. Споменик је исклесало Тихомир Петронијевић Мандрк, каменорезац из Лисица (Драгачево) и у камен урезао карактеристичан текст:

„Ово је споменик за вечиту успомену жртвама несталих повешаних потољених и погинулих знаних и незнаних

Бог да им душу прости и слава им

Овај споменик подигли су им грађани овог села Зеока и Тијања у 1951 години“¹²

Очигледно, овај „биљег“ подигнут је с циљем да умилостиви све погибалце, који, по народном веровању, „воде“ опасне, пуне града, облаке.

Борба против града у Драгачеву, као и у осталим нашим крајевима, већ спада у сујеверје. Посматрана из данашње перспективе, кад град потпуно успешно спречава активирање снажног експлозива у специјалним противградним ракетама, својеврстан је анахронизам. Још је има, мада је давно изгубила императивну моћ. Она је, ипак, сведочанство људске немоћи пред силама природе у времену које је нетрагом нестало и у коме је непрекидно трајала људска борба против зла. Викалице су, уз то, права мала ризница кристално чистог и лепог народног говора, лаке, лепршаве и ритмичне фразе у њему и духовитог а ненаметљивог народног стихотворства, у које су, често, utkани неки врло карактеристични садржаји симболичног карактера.

Циљ овог рада био је да отргне од заборавана нешто од тих вредности и да иницира почетак систематског проучавања живота народа Драгачева у прошлости. Наравно и да омогући сагледавање суштине обичаја, веровања, празноверица, обреда и мађијских радњи у траја-

њу кроз време борбом против сила природе и зла. Ако је бар делимично успео у својим намерама, аутор сматра да је постигао циљ, онај основни. Пошто је Драгачево, бар што се тиче народног стваралаштва, још увек готово неистражен крај, треба очекивати да ће посао који започињемо наставити и други, јер треба отргнути из канџи заборава оне вредности које постоје, а које брзо нестају.

Чачак, 23. август 1974. године

КАЗИВАЊА

КАТА ИЛИЋ (рођена 1910), Граб:

1.

Чим наиђу градоносни облаци, треба изаћи на голо брдо и
'вако викати према њима:

— Ај, Љутко Илићу!

Врати та б'јела говеда тамо,
не дај 'вамо!

'Вамо за њи' нема паше!

Брдом!

Брдом!

Ђерај и' на пашу у гору,

напој и' жедне на мору!

Ђерај и' тамо, тамо,
не дај 'вамооооо!

2.

Кад змија једе жабу, узме се тојага и спасе жаба, а убије змија.
Та се батина чува и њоме се ћерају градоносни облаци. Иначе, ова се
тојага тура и код краве кад не може да се отели.

СТЕВАН МИЛУТИНОВИЋ (1930), Тијање:

3.

Кад се појаве градоносни облаци, изађе на брдо жена у бијелој кошуљи, маше српом и дозива задњу утопљеницу из села (на пример Милеву) говорећи у једном даху:

— Ој Милева утопљенице!
 Не дај твојим бијелим овцама
 на наша зелена поља!
 Ђерај и' брдима и косама,
           ђерај у сиње море!
 Родила ђевојка дијете,
 дијете од седам година
 и повила га у бијеле пелене.
 Не иди, чудо, на чудо!

ЈАГОДА ЈЕРИНИЋ (1888—1974), Горачићи:

4.

Кад наиђу градобитни облаци, у авлију се изнесе трпеза, на њу тури славска свијећа у чираку, со и 'љеб. Ако нема мушкараца код куће, жена узима сјекиру, зама'не њоме неколико пута према тучном облаку и побије је у неку кладу. Друга жена маше облацима косом за кошење траве. Онда обе приђу трпези и заједно вичу:

— Еј ви, утопљеници и објешењаци,
 вратите бијела говеда тамо!
 Веће чудо 'вамо него тамо:
 'вамо је ђевојка седмакиња
 родила седморо копилади.
 Њиним пеленама наше поље оградилa,
 њиним пеленама наше поље прекрила;
 не да вашим бијелим говедима 'вамо.
 Вратите и' одакле су и пошла!
 Нека иду у брда и планине,
 ђе жито не рађа,
 ђе рода нема!
 Нека иду!
 Нека иду!
 Нека иду!

СЛАВО НИКОЛИЋ (1926), Зеоке:

5.

Код нас се раније чувала кожица од ђурђевданског јагњета. Њоме се, набијеном на колац, махало да се уплаше облаци који до- носе град.

6.

Младе жене су, у Зеокама, чувале повој, којим су малој деци причвршћиване пелене. Тим повојем су разгоњени облаци.

ИЛИЈА ГЛAVOЊИЋ (1895), Горачићи:

7.

У Расовцу, кад се појаве тучни облаци, мушкарци и ђеца одлазе у грађевине, а старије жене подигну сукње, трче око куће и вичу:

— Не иди, граде,
на ове моје јаде.

8.

Дешава се и 'вако:

Људи ћерају псе да лају. 'Ватају азмане и нагоне и' да скиче. Све живо изиђе у авлију и из свог гласа виче на облаке.

9.

Чим наиђу облаци који носе град, жене са једног брда дозивају оне жене које живе на другом брду и питају у који је дан био Ђурђевдан. Оне што одговарају морају рећи да је велики светац био два дана раније него што је по календару био. Враћају назад — да се облаци са шипрагом врате.

МИЛАН ПАНТЕЛИЋ (1930), Дучаловићи:

10.

У Дучаловићима, Марковици и Ртарима у време појаве градно-носних облака отуд од Субјела и Лорета (а град увек отуд долази), људи и жене излазе у дворишта и узвикују:

— О Сава и Невена!
Вратите та бела говеда!
Овамо им нема паше.
Имамо само пепела
— да им очи истерамо!

Речени Сава и Невена били су, наводно, момак и девојка из Папратишта. Они су се заволели, али им родитељи нису дозволили да ступе у брак. Зато су дошли на обалу Мораве, загрлили се и скочили у воду. Као уотпљеници, они, тобож, воде облаке који носе град.

РАЗУМЕНКА ГЛАВОЊИЋ (1889), Горачићи:

11.

У Турици, ће сам рођена, кад наиђу облаци са шипрагом, младе ђевојке истрчавају у ливаде, скидају горњи део одијела и бацајући јелечиће и прслучиће према облацима узвикују:

— Колико ја знала за мој дом,
толико град убио мој род.

12.

У Турици, а виђала сам и у Горачићима, ће сам се по други пут удала, кад зау'чу облаци, изађу жене у авлију и зову:

— О Стојана утопљенице!
Врати бијело стадо!
Веће чудо 'вамо него тамо:
'вамо је ђевојка седмакиња
седморо копилади родила,
пелене је раширила,
поље заклонила,
не да вашим овцама
у пашу
нашу.
Врати стадо, Стојана!

Зову се, иначе, становна имена потопљеника и други' који нису умрли природном смрћу.

МИЛОЈКО ПАНТЕЛИЋ (1904), Дљин:

13.

У Дљину, ако се осети долазак градоносних облака, зове се неко од утопљеника:

— О...

Врати, врати, врати говеда
тамо, тамо, тамо преко брда,
не да им, не да, не да паше
поље, поље, поље наше.

БОРИКА ГЛАВОЊИЋ (1911), Горачићи:

14.

У Грабу, ће сам рођена, жене се боре против града. Кад се појаве опасни облаци, оне износе у авлију брдо за ткање, њиме машу према небесима и гласно говоре:

— Брдом те бијем
    — брдом иди!
Брдом ти машем
    — брдом иди!
Брдом те враћам
    — брдом иди!

15.

У Рогачи, знам, жене се свлаче и голе трче око куће да уплаше облак. Кажу да свака мора три пута да оптрчи око куће, а четврти пут да се врати — да би се и облаци вратили. У Горачићима, колико знам, није одређено колико пута треба да се трчи око куће.

16.

Чували су се волујски рогови. Кад наиђу опасни облаци, ти рогови су према њима бацани — да се облаци врате.

17.

Одважнији људи су одлазили на гробље кад запрети град, чупали су крстаче из гробова скорих покојника и њима плашили облаке.

18.

Чупана су плашила из њива и њима су плашени облаци који прете шипрагом.

19.

Причали су ми да у горњем Драгачеву чупају барјаке који се на даћу побијају у гробове и тим барјацима разгоне облаке дозивајући утопљенике, објешењаке и погибалце.

20.

Моји су на ралици, кад наиђе град, окретали раоник — да се окрену и врате опасни градни облаци.

21.

Ако је њива са усјевом близу куће, старије су жене у њу ишле, махале рукама у облаке и викале:

— Назад, назад, ало!

'Вамо је већа ала,

чувај се!

22.

Кад започне град, сјећам се, старе су жене излазиле у воћњаке и кукале — нарицале за мртвима. Тако су плашиле ледене облаке.

23.

Чим наиђу облаци и запрете градом, зове се, у Грабу, потопљеник Љутко Илић:

О Љутко Илићу!

Пушти Бељу — ћерај Шароњу,

нек' иде у планину!

24.

Из штала су пуштани бикови који убијају људе да трче по башчи и урлају на облаке са ледом.

25.

У Горачићима сам гледала како људи облаче одијела наопако — да се облак врати. То исто виђала сам и у селу Гучи кад сам ишла код сестре Вујане Јелић у Горњу Краварицу.

26.

Кад сам била мала и водила волове у пролеће, морали смо да преломимо прут стукач. Половину смо заоравали у прву бразду, а друга половина је чувана да би се њоме разгонили градоносни облаци.

27.

Да не буде града, није се радило о земљи на ове празнике:
Ђирило и Методије, Риљевдан и Методије Некоп.

28.

Ако се косачи задесе у ливади па наиђу опасни облаци, они
су насађивали косе наопако на косишта и махали према небу.

29.

Моја стрина у Грабу је, кад за'учу облаци, ја'ла на метли и
трчала према Овчару, одакле су долазили олуја и град.

30.

Гледала сам да људи, чим се појаве опасни ледени облаци, от-
кривају напуштене куће-да у њи' оде шипрага.

31.

Чувана је мртвачка марама, којом су мејиту везивана уста. Њом
је растериван град.

32.

У Горачићима смо звали последњу утопљеницу и молили је да
врати облаке:

— О Даринка Зимоњска!
Не иди 'вамо!
Имамо дјевојку копиљушу;
копиле родила,
шарене пелене откала,
к'о поље велико.
Њима поље прекрила.

МИОДРАГ ЈАБЛАНОВИЋ (1925), Граб:

33.

Моја баба у Властељицама уочи Тројица месила је пшенични
колач не већи од длана. На њему је спајала, доњим деловима, три
свеће, па их је палила, а пламенове раздвајала. Онда је свеће гасила
и чувала. Кад наиђу градоносни облаци, она је узимала те три свеће,

износила их пред кућу, палила и њима махала на облаке. При том је звала обешењаке и утопљенике по имену и молила их да врате град-не облаке.

ГИНА ГЛAVOЊИЋ (1896), Горачићи:

34.

Кад наиђе опасан ледени облак, броји се:
 — Седморо ћеца родила дјевојка седмакиња.
 Све је поље, све је нас пеленама покрила;
 њене су пелене све зелене...
 Иди брдом!
 Иди брдом!
 Иди брдом!

35.

Пред град зове се комшиница:
 — О Станија!
 — Ој!
 — У који је дан био Ђурђевдан?
 Станија је морала да каже да је тај празник био раније него иначе за један дан. Ако погреши, она која ју је питала мора да каже:
 — Једи говна, сита!

36.

Треба, ако се град припрема, звати утопљеника или објешењака по имену:
 — О Станко!
 Не иди, не иди, не иди 'вамо!
 Води овце у планине,
 у брдине,
 у вилин двор,
 у стари бор,
 у стару јелу
 — нема им паше у нашем селу!

37.

У случају да наиђе облак са градом, у авлију се изнесе трпеза и на њу поставе со, 'љеб, виљушке и кашике. Виче се што се игда може:

— За нас су 'љебац и со,
трпеза је за тебе празна,
Станко утопљениче!

38

Узме се метла и обрисује пепео око прочевља: да свака ала оде од куће, па и шипрага.

39.

У авлију се изнесу сјекира, мотика, коса и срп. Њима се, појединачно, маше у небо и виче на облаке:

— Машем ти сјекиром,
иди у планину-сијеци!
Машем ти мотиком,
иди у планину-копај!
Машем ти косом,
иди у планину-коси!
Машем ти српом,
иди у планину жањи!

ДРАГОСЛАВ КОВАЧЕВИЋ (1909), Вича:

40.

Ја нисам запамтио, али су ми казивали да су, некад давно, чобани, кад наиђу градоносни облаци, излазили у средину ливаде и пјевали љубавне пјесме. Ђевојке су само мало више глас подизале. Говорили су ми да су 'вако пјевале:

— На вр' брда шаран-гуја спава,
све се бојим печиће ми драгог.

41.

У Вичи се, кад се појаве ледени облаци, изађе на велико брдо и виче:

— Назад, кишо, наоколо!
'Вамо је каловито,
а тамо пра'овито!

ТАЈИСИЈА СПАСОЈЕВИЋ (1903), Горачићи:

42.

У Рогачи, ће сам рођена и ђевовала, чим намину црни облаци, жене се свучу, трче око кућа и узвикују:

— Около, бого!
 Около, бого!
 Около, бого!
 Тапа-лупа, тапа-лупа низ Бањицу,
 чувај боже Рогачицу.
 Около, бого!
 Около, бого!
 Около, бого!

43.

Узму жене прут стукач, машу у небеса и вичу:

— Стук', назад! Стук', назад! Стук', назад!
 Немој 'вамо!
 Еј, врати се, еј врати се!
 'Вамо има ђевојка,
 седморо ђеца родила,
 седамдесет пелена изаткала,
 пеленама нас оградила.
 Стук', назад!
 Стук', назад!
 Стук', назад!

44.

У Горачићима, ђе сам се удала, у авлију се, чим се зађену опасни облаци, изнесу венчани вал и венчани вијенац, које чувају невесте. Вал се намешти у косу, а вијенцом се маше на облаке. Да се развијенчају-да оду.

45.

Људи су сјекирама гађали облаке. Онда су и' побијали у земљу. Тако су радили да росполуте град сјекиром и да га оћерају у земљу.

46.

Звали смо човјека или жену, утопљенике или објешењаке. У Горачићима је то био неки Радојко Зимоња. Говорили смо му гледајући у натуштено небо:

— О Радојко Зимоња!
 врати твоја говеда,
 не дај у наша жита.
 Не дај, не дај, не дај!

Имамо чудо велико,
имамо чудо големо,
имамо чудо највеће:
дјевојку седмороткињу.
Родила седам јунака,
са седам љути' 'анџара.
Њене су пелене зелене,
њиним нас пеленама брани.
Не дај 'вамо, Радојко Зимоња!
Не иди у наша жита,
набушићемо те
на наши' седам 'анџара!

КОВИНА БАБИЋ (1930), Доњи Дубац:

47.

Док се облак приближав'о Толишници, Рудинци су 'ватали веп-
рове да скиче, а њине жене су викале:

— Бјежи, тучо, од нашега поља,
од нашега жита,
од нашега села!
Наше жито у нашем је пољу,
у ма'нитом селу,
наше жито за нас је родило.
Бјежи, сило, на утрине,
јачи смо од тебе!

МИХАИЛО СПАСОЈЕВИЋ (1899), Горачићи:

48.

Кад се појаве градни облаци, загрне се жена, трчи око куће и
виче:

— Не иди, ало, на алу.
Ова моја ала доста таки' ала прогутала!

49.

Ја сам мацолу бацао у облаке и псовао олују. Ако то не помог-
не, молио сам утопљенике, палећи им свијеће, да одведу град у де-
вето село.

50.

Постављана је, некад давно, у авлији трпеза. На њој је паљена свијећа, крстило се и молило свецима говорећи:

— Не дај 'вамо, свети Јоване!
 Не дај, молим те!
 Брани нас ђевојка породиља:
 седморо ђеце родила,
 цело село колијевком прекрила.

51.

Маше се косом у облак и каже:

— Устук', Мркоња,
 поломише ти се кола!

После тога се коса побија у земљу, а оштриц окрене облаку који доноси тучу.

52.

Пуцали смо из прангија у облаке. И из пушака. Најгрлатији људи у селу узвикивали су:

— Еј, не дај, брате, Станко утопљениче!
 Не дај бијелим воловима
 у наше њиве и вотњаке!
 Ђерај и' тамо у недођин!

53.

У Драгачици, кад заиграју облаци од Овчара, људи и жене изнесу трпезу у авлију, на њу поставе ручак и заједно вичу:

— Тапа-лупа низ Јелицу,
 чувај, боже, Драгачицу.
 Чувај нама травицу
 и пшеницу јарицу,
 и незреле јабуке,
 и богате шљивице...

Тако се набрајају сви плодови у пољу, на њиви и у вотњаку.

54.

На Ђурђевдан се, пре изласка сунца, насијече љескови' граница. Од њи' се направе крстићи и турају на куће, мљекар, шталу и у њиве и ливаде. Ови крстићи, кажу, чувају мал од сваке непогоде, па и града.

55.

На обетину су крстоноше остављале молитве на појединим местима у селу. У дрво су урезивали крстиће да се сачува љетина.

56.

Кад наиђу црни облаци, искупи се по неколико жена, скину марама, расплету косе и вичу као да пјевају углас:

— Наше жито, наше жито
не боји се града.

Врати се, врати, граде,
удри у посјечене шуме,
удри у труле пањеве,
у залудне кладе,
удри тамо, граде!

БОГОЉУБ МАТОВИЋ (1906), Живица:

57.

У Живици, кад запријети шипрага, старије жене изиђу пред куће и вичу:

— Еј, не иди, чудо, на чудо!
Имамо чудо големо:
'вође је родила ђевојка ђевојку,
ђевојку од девет година!
Не иди, чудо, на чудо:
имамо чудо големо!

58.

Слушао сам, раније, да се и 'вако виче у облаке:

— Не иди, црни облаче!
'Вамо је чудо велико:
'ајдучки се гроб отворио,
'ајдуково тело оживјело,
'ајдучка пушка засјала!
Чувај се, црни облаче!

59.

Четири седмице по Васкрсу није се код нас радило о земљи четвртом и суботом — да не буде леда.

60.

Кад се први пут кокају јаглице, она што прва искочи из решета чува се. У случају појаве града, та јаглица се сама тура на трпезу у авлији да брани љетину.

61.

Ако неко има црну мараму, од ње се направи барјак и маше на ледене облаке.

62.

Чим наиђу градоносни облаци, воденичари пуштају воденице да раде без млива. Воденице тада јаучу-да уплаше облаке.

МИОДРАГ РАДОВИЋ — РАК (1927), Каона:

63.

У Каони и сусједним селима за борбу против града чуван је устукач-прут којим су стукани волови кад се ору прве пролећне бразде. Кад зајаучу опасни облаци, устукачем се махало на њих и викало:
— Устук, бачи, јаче наше бачи!

64.

Код нас су чим се појаве облаци превртали санке. Да се облак преврне и врати.

65.

Чим запрети град, у авлију се износи одојче у колевци, њиме се маше у облаке, управо према оној страни са које долазе. Тада се говори:

— Не иди, чудо, на чудо!
Веће чудо вође него ту:
мајку за сису ујело,
о младини мјесец појело,
и тебе ће, луди облаче!

66.

У Каони и Властељицама, да би уплашиле облаке који доносе град, жене се загољаште, трче око куће и вичу:

— Бежи, чудо, од чуда чудога!
Бежи, чудо, од чуда чудога!
Не можете једно крај другога!

СТАНИМИРКА — ЦАКА ЗИМОЊИЋ (1921), Горачићи:

67.

После сваког вјенчања, код нас у Ковачевићима, а и у другим вамилијама у Горњој и Доњој Краварици, ће сам рођена, добро су чувани вјенчани вијенци. Кад се помоле, преко брда, градни облаци, вијенац су невесте узимале, њима плашиле облаке и говориле:

— Машем ти вијенцом
— иди вијенцом!
Машем ти вијенцом
— иди вијенцом!
Немој на нас, нечастива сило!
Немој на наше добро,
иди вијенцом!

68.

Чим се појаве градоносни облаци, жене су дозивале потопљенике или објешењаке и викале што и' грло носи:

— Хеј...
Врати та твоја бијела стада,
код нас свака напаст страда!
Бјежи, бјежи!
Не иди 'вамо,
ћерај и' усодом!

69.

Уочи Тројичина-дне (на задушнице) у Горњој и Доњој Краварици, а чула сам и у Трешњевици и Драгојевцу, био је обичај да се на раскрсницу путева изнесе трпеза са јелом и пићем. На њој су паљене три свијеће: једна за објешењаке, друга за утопљенике, а трећа за оне који су убијени. Јело се и пило, а онда су свијеће гашене и чуване. Кад се уоче градоносни облаци и запријете шипрагом, иста се трпеза поставља у авлију. Поново са јелом, пићем и оним свијећама, које се запале. Затим се зову објешењаци, потопљеници и погибалци и просто се моле:

— Врати облак! Врати облак!
Молимо те-врати облак!

РАДОЈКА МИЛОЈЕВИЋ (1908), Зеоке:

70.

Кад наиђе облак са градом, у Зеокама жена скине одијело са себе, трчи око куће и виче дозивајући неког утопљеника, објешењака или ког другог ко није умро природном смрћу. Говори:

— О . . . .

Не иди 'вамо!

Не, чудо, на чудо!

Не ћерај овце 'вамо

да нам чине штету.

Ћерај и', ћерај брдом!

У камен удри,

у ма'нити вир!

71.

Једна жена, чим на Овчару заиграју црни облаци и запријете градом, зове другу што игда може:

— О . . .

— Ој!

У који је дан Ђурђевдан?

Она што одговара дужна је да погоди дан. Кад одговори, она што зове-виче:

— Враћај, враћај назад!

72.

На Милојевића брду у Зеокама подигнут је споменик утопљеницима, онима што су објешени и другим погибаоцима. Тај спомен је борац против града, јер треба да умилостиви оне који воде облаке. Уочи Тројица (на задушнице) припремамо прилоге и идемо код тог камена. Ту запалимо свијеће, једемо и пијемо до неко доба ноћи. Онда свијеће угасимо, вратимо се кући и чувамо и' све до појаве градни' облака. Тад њи' палимо, зовемо погубалце и молимо и' да нас спасу. Откад је тај спомен ударен, Зеоке никад није тук'о град.

Ја не знам шта на спомену пише. Знам само да је подигнут после овог рата. Паре су дали Зеочани и Тијањци, а освештао га је поп Милоје Поповић.

МИЛИКА ПЕТРОВИЋ (1900), Горњи Дубац:

73.

Код нас у Дубцу сјекира се сјечивом баца у градни облак уз повике:

— Бјежи, чудо, бјежи, бјежи!

Код нас је веће чудо:

Ђевојка родила копице,

његовом нас кошуљицом покрила,

све нас од напасти заклонила.

Иди, иди, чудо,

иди у брдо, у планину!

СТОЈА-СОФИЈА ЗИМОЊИЋ (1934), Горачићи:

74.

Кад се појаве градоносни облаци у Церови, ће сам рођена, старије жене излазе пред куће обучене у одијело јарки' боја, машу рукама према небесима као да запомажу:

— Не иди, граде,

на наше усјеве,

него иди у воду,

у дрвље,

у камење!

75.

Зову се утопљеници или објешењаци по имену:

— О Станко!

Вуци воду на твоју страну,

не пушћај на наше усјеве!

76.

У Церови и сусједним селима изнесу из куће трпезу, сјекиру и остатак славског колача. Трпезу преврну и на њу туре преостали део прекадње. Онда неколико пута стара жена ма'не сјечивом сјекире, па и њу метне на преврнуту трпезу. После виче:

— Назад, граде!

Назад, граде!

Немој у наше родно поље,

не смијеш на нас!

ПРЕДРАГ РАДОВАНОВИЋ (1928), Граб:

77.

До скоро се у Грабу, Рогачи и на Велесу вјеровало да постоје виловити људи. Они су, кад запријете градни облаци, нестајали, па се враћали крвави и поцијепани. Ћутали су, а кад би и' неко питао ђе су били, одговорили би да су се борили против они' које воде облаке са градом.

РУЖИЦА ГЛАВОЊИЋ (1908), Горачићи:

78.

Наши су Зимоњићи из Расовца износили трпезу у авлију и на њу остављали со, 'љеб и кадионицу с тамјаном. Док је тамјан горео, старије су жене трчале по авлији и звале потопљеника Станка Петровића:

— О Станко Петровићу!
Не иди 'вамо!
Води облак у планину,
у нигдину!

79.

Неке су жене у нашем селу окретале име и презиме потопљеника Станка Петровића. Звале су га овако:

— О Петре Станковићу!
Ово окретање је због тога да се и облак окрене и врати.

80.

Нашој је кући, кад сам била мала, често долазио неки чича из Ђекића у Гучи. Сјећам се да је причао:

— Ја браним Горачиће... Док сам жив, ваше село никад град неће опустошити. Ја идем у друству са онима који наводе облаке. Пазим да ме не преваре и пре мене откину гранчицу на граници Горачића. Ако би то учинили, град би пао и у ваше село. Али ја пазим, па се ви не бојте!

МИЛЕНКО ЈОВАНОВИЋ (1883—1972), Вучковица:

81.

Знам да су у Гучи и Ртима, па, богами, и у Котражи, људи палили прангије да рашћерују град и облаке. И док су прангије пуцале, жене су трчале око кућа голе и викале:

— Бјежи, чудо!
'Вамо је чудо невиђено:
родила ђевојка дијете к'о вретено,
набушиће те, поломити...
Бјежи, бјежи, чудо!

82.

Памтим: у Лиси и Рашчићима су жене кукале, нарицале у облаке обилазећи око кућа. Помињале су неку Стоју, која се објесила:

— Одбјеже, одбјеже Стоја, јоој!
Објеси се у планини, јоој!
Тамо је тражите, јоој!
да играте коло, јоој!

ЉУБИЦА ЛАЛИЋ (1942), Вича:

83.

У Котражи, кад се појаве градоносни облаци, дозива се утопљеник са којим се раније друговало. Говори му се као да се пева и моли:

— О Милинкооооо, брате рођени,
не терај овамо бела говеда.
Овамо је чудо големо:
девојка родила седморо копилади,
пелене им поткала,
цело поље прекрила.
О Милинкооооо, брате рођени,
спаси!

БРАНКО КОВАЧЕВИЋ (1924), Миросаљци:

84.

На Петровдан су старији људи плели венце од петровца и стављали их на капије. Кад наиђу облаци са градом, узимали су те венце, махали њима, звали утопљенике или неког другог који није умро природном смрћу и молили их да врате облаке. Ово дозивање вршиле су углавном старије жене.

85.

Кад се појаве опасни ледени облаци, узимане су крај потока пустолине (одело умрлих, које се, иначе, баца). Њима су плашени облаци. Обично се то чинило појасом-тканицом.

ДУШАН МИРКОВИЋ (1923), Вича:

86.

У Вичи се чува устукач прут. Њиме се растерују облаци са градом уз повике:

— Устук', биче,
не дај твојим бијелим говедима!
Наша су црна, вашу ће надјачати,
побиће ваша говеда!

МИЛОВАН ПЛАЗИНИЋ (1914), Губеревци:

87.

Код нас, у Губеревцима, кад наиђу облаци са шипрагом, људи су у башчама превртали саонице и волујска кола. То су чинили да би се облаци вратили тамо одакле су и дошли.

88.

Жене су се бориле против небеског добошара речима:

— Милија утопљениче,
врати стоку, врати!
Нека иду у гору и воду,
тамо рода нема!

89.

Голе жене су трчале око кућа и викале:

— Не иди, црни облаче,
не иди-земља нам плаче!
Сачувај, сачувај облаче,
косаче и копаче,
све њине помагаче,
њино добро велико...
Сачувај нас!

90.

Ако се на њиви задесе косачи, они су, да би пркосили олуји, пјевали:

— Еј облаче,
немој на косаче!

Истовремено су махали косама, као да расијецају облаке што прете градом.

91.

У Губеревцима и Милатовићима невјесте су се бориле против града. Чувале су вјенчане вијенце и њима плашиле облаке говорећи:
— Вјенчана сам овим вијенцем. . .

Граде не на мене,
иди планинским вијенцем!
Немој 'вамоооо!

После тих ријечи, клањале су се земљи и то на ону страну откуд облаци наилазе. После клањања, уплитале су вијенце у косу.

92.

На трпези се, пред кућом, као на слави, диже у славу. Јер, вјеровало се да крсна слава брани имање од сваког зла, па и од града.

АВРАМ ЂЕНДИЋ (1920), Губеревци:

93.

Кад се појаве облаци и осети се да ће град, у Губеревцима и Милатовићима жене су износиле одојчад у колевкама у дворишта. Њима су махале према облацима и викале:

— Не, не иди, чудо, на чудо!
Ево највећег чуда:
девојка се породила,
четр'ес 'ђеца родила,
пеленама поље наше прекрила!

94.

Старији људи су се свлачили и голи трчали око окућница да уплаше облаке.

95.

Чува се штап или мотка којим се убије змија пре Ђурђевдана. Тиме штапом или мотком махало се на градоносне облаке. Веровало се у чаробну моћ такве тојаге.

ДОБРИВОЈЕ РАДИВОЈЕВИЋ (1914), Крстац:

96.

У нашем селу се оштра секира постављала у дворишту у водоравном положају, са сечивом окренутом према градоносним облацима. Веровало се да ће тако облак бити расечен и да ће изгубити снагу.

97.

Где се год затекне, сваки човек кад опази црне облаке пуне града, зове погибаоце и моли их да облаке отерају преко брда. Свако узвикује шта му падне напамет, само да вика буде већа.

ЦАНА ШУЛУБУРИЋ (1912), Лиса:

98.

На Спасовдан се, у зору, стављају љескове гранчице и крстићи, исто као и на Ђурђевдан, на куће, у њиве, ливаде и вотњаке. Кажу: тако ће добро бити заштићени од града.

99.

О земљи се раније није радило у Драгачеву, да не буде туче, у Бијелу и Ледену суботу, као и ни једног четвртка од Васкрса до Тројица.

100.

Причали су ми да су раније прво ускршње обојено јаје чували годину дана. Звали су га код нас „чуваркућа“, јер је чувало и кућу и љетину од сваке непогоде, па и града.

ДРАГАН ЛОНЧАРЕВИЋ (1931), Драгачица:

101.

Кад се појаве градоносни облаци, код нас, у Драгачици, народ је превртао у двориштима јарам наопако и у њега наопако стављао палице: да се облак преврне и врати.

102.

Човек и жена су заједно излазили из куће у двориште са секиром и косом. Жена је на облак махала секиром, а човек косом. Заједно су углас викали:

— Спаси нас, спаси, боже!

После су се обраћали неком од утопљеника или онима који су се обесили и молили их да врати облак тамо одакле долази и тако спаси летину.

СТАНКА ПЕТРОВИЋ (1939), Горачићи:

103.

У Лопашу, где сам рођена, а и у суседним селима, жене су, кад се појаве градоносни облаци, износиле у двориште пепео у сити, бацале га према натуштеном небу, звале погибаоце и говориле:

— О...

Не дај да нас град потуче!

РАНКО КОСТИЋ (1949), Гуча:

104.

Кад загрми и запрети град, старије жене изађу у двориште и саме себе зову. Узвикују своје име што гласније. Не одазивају се.

105.

Дешава се и ово:

Кад се приближе облаци, одлази једна жена у туђу кућу и, ћутећи, узима мало брашна. После тога, сусетка то исто чини у кући оне прве жене. Ова друга узима брашно да врати крађу. Наводно, ако за то време ни једна ништа не кажу, вратиће се и облаци и неће потући летину...

106.

Раније се, причали су ми старији људи, на Бадње вече постављала трпеза пред вратима, па су дозивани мртви да пошаљу своје душе да једу и пију и на идуће лето чувају летину од града.

НАПОМЕНЕ

1. Драгачево је крај у западној Србији, јужно од Чачка. Његов највећи део територијално припада општини Лучани.
2. Др Петар Влаховић, „ОБИЧАЈИ, ВЕРОВАЊА И ПРАЗНОВЕРИЦЕ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ“, Београд, 1972, стр. 4.
3. Радован М. Маринковић, „БОРБА ПРОТИВ ГРАДА“ (стари драгачевски обичаји), „Чачански глас“ од 23. јула 1971. године, Чачак, стр. 7.
4. Радован М. Маринковић, „ВИКАЛИЦЕ“, борба против града, „Расковник“, Горњи Милановац, лето 1972, стр. 78—79.
5. Назив ове врсте народних умотворина дао је аутор овог рада.
6. Ника-Никола Стојић, „ДРАГАЧЕВКЕ“, изворне народне песме сакупљене по Драгачеву, II, Гуча, 1972, стр. 180—181. Та два казивања унета су у овај рад.
7. Новак Живковић, „ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ НА ПОДРУЧЈУ УЖИЦА ПОЛОВИНОМ 19. ВЕКА“, Титово Ужице, 1973, стр. 26. „Драгачевски крај — пише он — посебно села с обе стране Мораве у долини између Ариља и Пожеге, посећивао је неки пророк Теодосије Зграцо, о коме се није знало ни ко је ни откуд долази. У нејасним казивањима, говори се да је био онда „када је Морава пресушила“, чиме се везује за велику сушу половином тридесетих година прошлог века. Мисли се да је родом из једног од старовлашких села. Ишао је на коњу без узде и улара, силазио у моравску долину кад узри летиња и ширио глас о себи како предводи или сузбија градобитне облаке и како навлачи и лечи болештине по народу и стоци. Био је приман, иако незван, у сваку кућу, пошто су људи стрепели да му се замере. Причало се, а он то није оповргавао, да има побратима Сатанаила. Са њим се много пута гостио по планинским врховима од прве пшенице, грожђа и воћа, младим јагањцима и другим ђаконијама, које су заједнички затрли летњим градом. А уз то, допуњавало се то казивање, налазили су разоноду у игри још некрштене деце“. Наводимо овај део из Живковићеве књиге не само због тога што се односи на Драгачево, већ и зато што је веома близак казивању Ружице Главоњић о некаквом старцу из Гуче који брани Горачиће од градоносних облака. Иначе, Живковић напомиње да је казивање о Теодосију Зграцу слушао као дете у кући Обр(ада) Ђирјаковића у драгачевском селу Вирову. Он каже да и данас утисак из казивања о проласку овог човека кроз село подсећа на пролазак авети.
8. Драгољуб Д. Јовашевић, „ОБИЧАЈИ У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ“, Ђурђевдански обичаји, Зборник радова Народнoг музеја, II, Чачак, 1971, казивање Кате Чекеревац, стр. 203.
9. Борика Главоњић рођена је 1911. године у драгачевском селу Грабу у фамилији Ковачевићи. Удала се, пред рат, за Маринка Маринковића из Придворице код Чачка, а после његове смрти преудала се у Горачиће (Драгачево) за Војислава Главоњића. Иако неписмена, ова жена изванредно познаје народне обичаје и стваралаштво народа Драгачева.
10. Већина драгачевских села налази се у саставу општине Лучани. Нека од њих, међутим, територијално су у саставу неких других општина: Чачак (село Брезовице), Краљево (Толишница), Ивањица (Осоница, Луке, Лиса са Рашчићима), Ариље (Трешњевица, Миросаљци, Церова, Драгојевац и Вирово) и Ужичка Пожега (Пилатовићи, Прилипац и Лопаш).
11. Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић и Н. Пантелић, „СРПСКИ МИТОЛОШКИ РЕЧНИК“, Београд, 1970, стр. 92—93.
12. Текст са овог споменика уступио ми је Радојко Николић, професор из Чачка, аутор више радова о епитафима на надгробницима и крајпуташима западне Србије. Објављујемо га у изворном облику као и казивања.

*
*
*

Поред наведене, аутор је консултовао и другу литературу, посебно радове В. Ст. Караџића, Т. Р. Ђорђевића, Б. Дробњаковића, Ш. Кулишића, В. Чајкановића и С. Зечевића.

РЕЧНИК
МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА

- авлија — двориште, земљиште око куће и других економских зграда
 азман — нераст, приплодни вепар
 бак — бик, приплодно грло, говече
 дизати у славу — извести верски обичај који претходи ручку на крсној слави
 девојка седмакиња — девојка која је родила седморо деце (број седам, иначе, има одређено мађијско значење)
 загољаштити се — разоткрити колена и бедра (код жена)
 јаглица — распрснуто на великој ватри, зрно посебне врсте кукуруза
 јелек — део женске одеће, украсни прслук
 кадионица — посуда у коју се ставља тамњан на жар да би се на диму кадило приликом одређених верских обреда
 каловит — блатњав, пун блата
 крстоноше — учесници поворке која на дан заветине обилази село, чита молитве и изводи разне религиозне и мађијске радње с циљем да година буде родна
 мал — имање, добро, имовина
 ма'нит — махнит, необуздан, пун мрачних сила
 мацола — велики гвоздени чекић
 натуштен — црн, таман, мрк, претећи (облак)
 недођин — место у које се не може стићи, доћи
 нигдина — земља која не постоји, нигде
 обетина — летња сеоска слава, заветина
 оштриц — сечиво
 печити — ујести и убризгати отров (ујед змије)
 прекадња — славски колач
 прилог — јело и пиће припремљено да се понесе на неку светковину (свадбу, даћу, задушнице и др)
 радити о земљи — обрађивати земљу (орати, копати, косити и др)
 содом — пролом, бездан који се негде, незнано где, налази
 становна имена — имена која означавају стајање, заустављање и остајање (на пример: Станко, Станица, Станица, Остоја, итд)
 туча — овде: облак, лед који туче летину
 шипрага — град, лед који пада из облака

ПОПИС МЕСТА

Бањица (Чачак)
 Велес (Лучани)
 Властељице (Лучани)
 Вича (Лучани)
 Вучковица (Лучани)
 Горачићи (Лучани)
 Губеревци (Лучани)
 Горњи Дубац (Лучани)
 Горња Краварица (Лучани)
 Граб (Лучани)
 Гуча (Лучани)
 Дљин (Лучани)
 Доњи Дубац (Лучани)
 Доња Краварица (Лучани)
 Драгачица (Лучани)
 Драгојевац (Ариље)
 Дучаловићи (Лучани)
 Живица (Лучани)
 Зеоке (Лучани)
 Каона (Лучани)

Котража (Лучани)
Кривача (Лучани)
Крстац (Лучани)
Лиса (Ивањица)
Лисице (Лучани)
Лопаш (Ужичка Пожега)
Лорет (Ужичка Пожега)
Марковица (Лучани)
Милатовићи (Лучани)
Миросаљци (Ариље)
Папратиште (Ужичка Пожега)
Расовац (Лучани)
Рашчићи (Ивањица)
Рогача (Лучани)
Ртари (Лучани)
Рти (Лучани)
Субјел (Ужичка Пожега)
Тијање (Лучани)
Толишница (Краљево)
Турица (Лучани)
Церова (Ариље)

У заградама су називи општина у којима се поменута места налазе.

MESURES DE PROTECTION CONTRE LA GRÊLE À DRAGAČEVO

La lutte contre la grêle appartient aux coutumes les plus spectaculaires dans la région de Dragačevo, et cela par son caractère spécifique, par un grand nombre des participants, par des significations mystiques qu'on en attribue et par nombre d'actions qu'on y pratiquait. L'origine de ce coutume vient d'un passé lointain, tandis que son apparition plus proche se lie probablement à l'époque où l'homme a commencé labourer la terre.

Parce qu'on croyait que les démons et les êtres surnaturels, les âmes de tous ceux qui ne sont pas morts de mort naturelle (tels que noyés, pendus, morts de mort violente) — amènent les nuages de grêle, le but de toutes ces actions magiques étaient de faire peur aux forces magiques ou à les rendre propices pour qu'elles éloignent les nuages et les repoussent vers les régions où il n'y a pas d'emblavures (montagnes, mers et déserts). L'homme était persuadé que c'était le seul moyen de se protéger des malheurs que la grêle apporte.

En général, les femmes étaient engagées le plus dans ces coutumes. Marchant en groupes, habillées en robes de couleurs les plus éclatantes, elles parlaient les mots de défense et les prières. On devait les dire à haut voix, crier presque, car on savait bien que le bruit fait dissiper les nuages. Vers le ciel dangeureux on agitait avec toute sorte d'objets: outils de labourage (perches, faucilles, haches, faux), bâtons avec lesquels on gouverne les boeufs de trait pendant le labourage; on porte dans les mains certaines pièces de vêtements, par exemple, robe et bijoux de la jeune mariée, ou écharpes et ceintures que l'on habille pour l'enterrement. On y porte aussi certains symboles religieux comme croix en coudrier, chandelles, un plat spécial de grains de blé qu'on prépare habituellement pour le jour de l'enterrement. Les porteurs de la croix dans les jours votifs prennent aussi part à ces processions contre la grêle. Enfin, on y utilise les armes (sabres, épés, fusils) ou on oppose aux nuages de grêle les miracles qu'on pense avoir — un tombeau ouvert du brigand, ou »la fille de sept ans« — habituellement une fille dont le corps est considéré comme un miracle...

Les coutumes qui se rapportent à cette lutte contre la grêle ne sont aujourd'hui pratiqués que sporadiquement dans la région de Dragačevo, comme d'ailleurs dans d'autres régions aussi. Le temps moderne les efface rapidement. Pourtant, les récits que nous avons noté, représentent de témoignages convaincants sur la vie de la population de Dragačevo dans le passé — un passé qui n'est pas encore étudié jusqu'à fond.

RADOVAN M. MARINKOVIĆ